

Jeg vil i det følgende forsøge en kritisk gennemgang af den foreliggende artikel af Tranekjær: "Fænomenologiens stilling i psykologien". Jeg vil altså ikke forsøge en generel kritik af Tranekjærs psykologi, men prøve at holde mig til det, vi her har dokumentation for. Alligevel kan jeg ikke undgå at gå noget ud over selve artiklen, bl.a. fordi jeg af og til bliver nødt til at antyde et alternativ til Tranekjærs tankegang.

Jeg vil prøve at vise for det første, at Tranekjær i artiklen fører en i og for sig "retfærdig" krig mod en forældet "fysikalisk" behaviorisme, men at det alternativ, han når frem til, ikke er et tvingende alternativ til denne, men derimod skyldes Tranekjærs tilgrundliggende filosofi, eller ontologi om man vil, om "emnernes" individualitet, hvilket er grunden til at han når frem til et andet resultat end de moderne behaviorister. For det andet, at han i sin beskrivelse og tolkning af behaviorismen som sådan begår den polemiske forvrængning at karakterisere behaviorismen som studiet af de offentlige fænomener i modsætning til de private, og herved tolker sin egen ontologi ind i den og "fælder" den blot på den heraf opståede absurditet.

På side 1 foretager Tranekjær en adskillelse af psykologien i behaviorisme + fænomenologi og behaviorisme uden fænomenologi. Den sidste mulighed kalder han den ekstreme behaviorisme, men i resten af artiklen fremstår denne ekstreme behaviorisme snarest som en ren fysikalisk behaviorisme, der blot beskriver adfærd i fysikkens termer, og som (s. 4) ser verbal adfærd som "krims-krams".

Den ekstreme behaviorismes filosofiske grundlag finder Tranekjær i den nu stort set forladte logiske empirisme. Denne retning var bl.a. karakteriseret ved kun at beskæftige sig med sætninger og ikke med selve fænomenerne, hvilket ifølge Tranekjær allerede er et behavioristisk træk. For de logiske empirister er selve fænomenerne private og derfor uvidenskabelige foreteelser (s.4).

Men åbenbart har behavioristerne overtaget denne filosofi i en noget modificeret form, der ifølge Tranekjær ganske vist også er logisk empirisme, idet de nu mener at kunne beskæftige sig direkte og videnskabeligt med de såkaldte offentlige fænomener, herunder adfærden, men ikke med de såkaldte private, herunder bevidsthedslivet.

Denne opspaltning i offentlige og private fænomener bliver nu kardinalpunktet i Tranekjærs videre kritik.

For Tranekjær kan nu vise, at behavioristerne ikke holder sig fra de såkaldte private emner, f.eks. kip af figur og grund, men taler rask væk om dem. Altså er også de offentlige, og der er således slet ingen grund for behavioristerne til at forkaste visse fænomener som private. Jamen, nu skulle man jo så tro, at alle var enige. Behavioristerne studerer kun det offentlige, og Tranekjær har påvist, at alt, hvad man med fornuft kan tale om, er offentligt. Men nej, for behavioristerne går a priori ud fra denne offentlighed, hvor det for Tranekjær er et spørgsmål om intersubjektiv identificering igennem en dertil indrettet procedure (s.7).

For behavioristerne er offentligheden, såvidt jeg kan se, blot et ikke særlig heldigt udtryk for deres udgangspunkt i visse forholdsvis objektive og velbeskrivelige foreteelser (og Tranekjær påviser ganske rigtigt (s. 6 n.), at offentligheden ikke er noget væsentligt træk ved objektivitet), hvorimod intersubjektivitet - for Tranekjær - står for en overensstemmelse, der skal etableres mellem oprindeligt individuelle emner, d.v.s. emner, hvis eksistens er givet ved, at de foreligger for forskellige mennesker. (Denne intersubjektivitet skulle derimod, mærkeligt nok, være et grundtræk ved videnskabelig eksakthed (s. 12 o.))

For Tranekjær bliver det at forstå andre menneskers tale nu, via denne identitetsdefinition, at nå frem til at opleve de samme emner som den talende. Alternativet må for ham være slet ikke at kunne forstå den talendes verbale adfærd. De behaviorister, som "oversætter" verbal adfærd til individuelt foreliggende emner, kan han med rette kritisere for at være "Kryptofæno-

menologer". At der imidlertid er andre måder at forstå verbal adfærd, eller signaladfærd om man vil, end ved at tilskrive systemer et psykisk indhold, ses jo af, at vi både kan forstå fysiske måleinstrumenter og principielt også kunne forstå mekaniske robotter, der var konstrueret til at eftergøre menneskelig tale og adfærd. Denne sidste mulighed afviser Tranekjær imidlertid med, hvad der forekommer mig at være et rent cirkelargument, og i sit indhold rent ontologisk, idet han siger, at så ville vi jo være afskåret fra at beskæftige os med "andre menneskers væren sig det eller det bevidst" (s.10)

I resten af artiklen udvikler Tranekjær nu sit identitetsbegreb som et formelt begreb afledt af begrebet "samme relation" (s. 11) som i øvrigt ikke specificeres nærmere. Det væsentlige er imidlertid, at man får opstillet krav til afgørelse af identitet, der er så præcis, at de kan falsificeres, altså at man i hver enkelt situation præcist kan afgøre, om de er opfyldt eller ej.

Endelig skulle det nu være muligt gennem en bestemmelse af, hvilke emner folk kan være sig bevidst, d.v.s. hvilken identitet deres psykiske indhold kan have, at karakterisere dem, og dette skulle da udgøre psykologiens område sammen med behaviorismen, som på en eller anden måde også karakteriserer folk.

På grundlag af denne meget summariske gennemgang kan man vist godt konkludere, at de helt centrale begreber for Tranekjær er, hvad han selv kalder bevidsthedsbegrebet og identitetsbegrebet, hvor det sidste, nemlig om emnernes identitet er fremstået af det første, nemlig Tranekjærs særlige opfattelse af, at ^{hver} vil lever i vor emneverden. Gik vi nemlig omvendt ud fra, at vi må starte i én forholdsvis sikker, objektiv og velbeskrevet virkelighed, ville problemet om identitet slet ikke opstå, i hvert fald ikke som et intersubjektivt problem, men derimod nok som et problem om, hvornår man f.eks. skal sige, at en ting har forandret sig.

I modsætning til Tranekjærs fremgangsmåde, som vi har fået et indtryk af i artiklen, og forhåbentlig også i det oven-

stående, kunne den gode behaviorist starte i det forholdsvis velbeskrevne og velkontrollerede ydre miljø og netop a priori fastsætte, at det er dette miljø, hvor det psykologiske eksperiment udfolder sig (hvilket han gør uden fps. hjælp).

Da han går ud fra, at han selv er veladapteret til det pågældende miljø og dets sprogregler, har han god grund til at tro sig forstået af andre. Hvad andet kan han gøre? (at gennemføre en detaljeret identificeringsprocedure ville sige, at han skulle leve om igen). Det eksperimentatoren bruger fp til, er at beskrive dennes adfærd og tale som adaptive reaktioner i dette miljø, d.v.s. han forudsætter, at fp er adapteret til, har indlært, visse faktisk forekommende sprogregler o.s.v. For så vidt betragter eksperimentatoren altså fp som en maskine, men blot ikke som en tilfældig maskine. Han kan analysere fps fysiologi og således få indsigt i hans funktionsmåde. Han kan forstå fps adfærd, herunder hans tale, igennem at antage, at fp overholder de almindelige sprogregler og ikke ved at postulere et eller andet mystisk "indhold" af denne tale. I almindelighed når jeg taler med folk, ved jeg nogenlunde, i hvilke situationer de må anvende de udtalelser, de kommer med. Herfra og fra mit kendskab til situationen kan jeg, så at sige baglæns, slutte mig til, hvilken komplettering af situationen udtalelsen giver. Således er kommunikationen gennemført ved hjælp af det ydre givne sprogsystem, uden at der på noget tidspunkt har foreligget noget, der hedder den andens oplevelser.

I tilfælde hvor det, den anden siger, ikke stemmer overens med den givne situation, f.eks. ved fantasi, illusion, hallucinationer el. lign., "forstår" jeg det, fp. siger, på den måde, at jeg antager, at der må være et eller andet fysiologisk tilstede i ham, som også er tilstede i sådanne situationer, hvor hans udtalelser ville stemme med situationen. Dette sidste er lidt groft skitseret, men rummer vist, hvad man kunne kalde den bedste hypotese i sådanne situationer.

Efter nu at have skitseret et alternativ til den klassiske behaviorisme, der ikke er Tranekjærs alternativ, vil jeg i lyset heraf forsøge at fremføre nogle argumenter imod den

Tranekjærskes opfattelse.

1. Det må være en ejendommelighed for Tranekjær, at han mener at andre mennesker taler om deres emner, og han om sine, som dernæst kan identificeres eller transporteres vi sproget. Når jeg taler med andre mennesker, er der ikke givet en sådan dobbelthed. Jeg mener sædvanligvis at tale med dem om visse faktiske sagsforhold, og det de siger, opfatter jeg som en kommentar hertil. Kommunikationen sker ikke via nogle emner, som i højere grad er hans end mine. Naturligvis kan vi blive uenige om visse ting, men forudsætningen er da stadig, at vi virkelig taler om det samme og ikke hver sit. For Tranekjær beskæftiger man sig tilsyneladende kun med det samme, hvis man gør det på samme måde.
2. Naturligvis kan folk være sig noget bevidst i den forstand, at de kan beskæftige sig med det på en måde, der udviser høj grad af adaptation til situationen og til hele det almindelige sprogsystem o.s.v. Naturligvis kan folk også på denne måde beskæftige sig med det samme. Men det ^{er} ensbetydende med, at de har et identisk psykisk indhold, at der for dem fremtræder identiske emner? Er det i det ^{hele} taget ensbetydende med, at de har et eller andet, man kunne kalde et bestemt psykisk indhold, og hvad skulle man ellers bruge det til? Tranekjær har ret i, at bestemmelsen af dets identitet er et vanskeligt problem. Jeg vil hævde, at det er både principielt umuligt og overflødigt. Enhver god beskrivelse af et individ er alligevel, hvad Tranekjær ville kalde funktionel.

Lad mig illustrere det med nogle eksempler:

Helt oplagt er det naturligvis inden for dyrenes psykologi, hvor jo "ingen kan vide hvad bier tænker". Men lad mig alligevel tage et eksempel fra biernes perception, hvilket for mig naturligvis blot vil sige, hvilke ting i omverdenen bierne kan skelne og tage hensyn til i deres adfærd. Det viser sig, at hvis man hos bier udløser adfærd

"flyve ud af kuben", går de udelukkende efter lyshed, men ikke efter farve. Hvis man derimod udløser adfærden "flyve til blomster", går de efter farven og ikke lysheden. Hvilken mening kunne det nu have i de to situationer at spørge, om bierne oplevede farve og lyshed?

En mand klarer sig udmærket til daglig i trafikken, men i visse situationer har han svært ved at anvende betegnelserne "højre" og "venstre". Kan han nu siges at kunne være sig emnerne "højre" og "venstre" bevidst eller ej?

En patient, som på grund af hjerneskade ikke kan sige visse ord, som hører med i en såkaldt identificeringsprocedure, kan han siges at være sig de emner, der er defineret herigennem, bevidst eller ej?

Det kan lige bemærkes her, at heller ikke Lise Østergård, som dog alvorligt har forsøgt at anvende Tranekjærs ømnelære, mener, at det i almindelighed er muligt at bestemme andres emner. Når man står over for en sindslidende, er det f.eks. ofte umuligt. Men det vil ikke sige, at man må afstå fra at beskæftige sig med meningen i det pt. siger. Snarere - siger Lise Østergård - må man benytte sig af en metode, der ligner antropologernes, hvor man beskriver andre ved hjælp af sådanne funktionelle og formelle bestemmelser som "abstraktionsgrad", "autisme" o.s.v.

En person og jeg står og ser på en almindelig hund, og den anden påstår, at den er grøn. Er dette et tegn på, at vi taler om to forskellige hunde? Er det ikke rimeligere og i større overensstemmelse med almindelig sprogbrug at sige, at vi selvfølgelig taler om og beskæftiger os med den samme hund, men at vi åbenbart gør det forskelligt/^{taler forskelligt} om den, evt. er uenige om dens egenskaber? Er det ikke kunstigt og vilkårligt at fastlægge et eller andet kriterium for, hvornår vores to emner er identiske og hvornår ikke? Skal vi beskæftige os helt ens med dem? Må der være lidt forskel, og hvor meget? Og hvad

skal kriteriet overhovedet bruges til?

To personer beskæftiger sig med og undersøger "det der er i denne kasse, hvad det end måtte være". Man kan tænke sig, at de kan foretage en successiv bestemmelse ved hjælp af visse signaler fra kassen. Selv om de to personer i starten havde forskellige hypoteser om, hvad der var i kassen, og selv om deres slutrésultat ikke var nogen af dem bekendt på forhånd, så vil det dog være rimeligt at sige, at det er den mus, som det f.eks. viser sig at være, som de begge hele tiden har beskæftiget sig med. (Der ses her bort fra visse tilfælde i kvantemekanikken, hvor fænomenerne er mere unikke). Den måde, hvorpå de har beskæftiget sig med musen, de hypoteser de har anvendt, har ændret sig, men det vil da rive grunden væk under almindelig sprogbrug at hævde, at de ikke hele tiden har undersøgt den samme ting.

Hvis man virkelig ville hævde, at tingen ændrede sig, efterhånden som undersøgelsen skred frem, at man altså ikke i begyndelsen også beskæftigede sig med musen, så ville det svare til, at man hævdede, at fysikerne for 300 år siden ikke beskæftigede sig med lyset i deres optik, men med noget andet, fordi de f.eks. ikke vidste, at lysets hastighed var endelig. Ja Tranekjær ville endda hævde, at lys med endelig hastighed slet ikke eksisterede for 300 år siden, fordi ingen var sig det bevidst. Men det ville sige, at vi måtte forkaste hele astronomien og dens tidsbegreb. F.eks. beskæftiger astronomer sig idag med begivenheder, der foregik for millioner af år siden, idet de går ud fra, at lyset i al ^{den} tid har haft endelig udbredelseshastighed.

3. Efter denne argumentation, som har taget sit udgangspunkt i problemet om emners identitet, vil jeg nu fremhæve nogle argumenter, som mere går på deres art. Såvidt jeg kan se, begår Tranekjær, ved at betragte folks væren sig noget bevidst som om det var en ting, et emne, hvad Oxfordfilosofferne ville kalde en kategorifejltagelse, her en sammenblanding af ting og ikke-ting, hvor

de ydre genstande nemlig er ting, er det, at folk opfatter dem, beskæftiger sig med dem, evt. beskæftiger sig meget fornuftigt med dem, ikke en ting, men derimod en aktivitet eller evt. et udslag af en kapacitet hos dem, en disposition. Vi kan komme til helt absurde resultater, hvis vi betragter to menneskers forskellige beskæftigen sig med, evt. "oplevelse" af den samme ting som to ting eller emner. Antager vi nemlig f.eks. at det ved intersubjektiv relationsoverensstemmelsesprocedure lykkes de to personer at finde ud af, at deres emner havde samme sted (strengt taget samme stedsemne), ja så fulgte heraf at der på dette sted lå to forskellige emner, eller ting, oven i hinanden. Noget der, så vidt jeg kan se, ville føre til ejendommelige resultater.

4. Til sidst vil jeg komme med et argument, som er metodisk. Det må være et uomgængeligt krav til ethvert forsøgsdesign, at visse ting og registreringer, f.eks. af stimulus, betragtes som subjektuafhængige inden for den aktuelle undersøgelse. Måske kan de undersøges som subjektafhængige ved en anden lejlighed, men hvis alt på en gang betragtes som subjektafhængigt, forbyrder man sig mod et basalt krav til eksperimentel metode, nemlig at forsøget skal være kommunikabelt og reproducerbart. Hvis ikke det er det, vil det iøvrigt også være umuligt at anvende resultaterne af eksperimentet i den almindelige dagligdag, hvilket dog trods alt må være formålet med psykologien.

18. oktober 1967.